

Юридичні науки

УДК 347.97/.99

Хмиз Мар'яна Василівна

доктор філософії в галузі права

Львівський університет бізнесу та права

Хмыз Марьяна Васильевна

доктор философии в области права

Львовский университет бизнеса и права

Khmyz Mariana

PhD in Law

Lviv University of Business and Law

ORCID: 0000-0003-3553-8022

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ:

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТИ СУДЕБНОЙ ВЛАСТИ:

ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

THE PRINCIPLE OF JUSTICE IN THE JUDICIARY: GENERAL

THEORETICAL ASPECTS

Анотація. На основі вивчення і узагальнення судової практики України у статті представлено результати дослідження (загальнотеоретичні аспекти), що стосуються принципу справедливості судової влади, і на основі цього зроблені відповідні висновки.

Ключові слова: суддя, суд, судова влада, принцип справедливості, право на справедливий суд.

Аннотация. На основе изучения и обобщения судебной практики Украины в статье представлены результаты исследования (общетеоретические аспекты), касающиеся принципа справедливости

судебной власти, и на основе этого сделаны соответствующие выводы.

Ключевые слова: судья, суд, судебная власть, принцип справедливости, право на справедливый суд.

Summary. Based on the study and generalization of the judicial practice of Ukraine, the article presents the results of the study (general theoretical aspects) related to the principle of justice of the judiciary, and on this basis the relevant conclusions are made.

Key words: judge, court, judiciary, the principle of justice, the right to a fair trial.

Аналіз законодавчих положень дозволяє відзначити, що принцип справедливості виступає важливою засадою здійснення правосуддя органами судової влади, зокрема судами. Віднесення принципу справедливості до загальних правових принципів вказує на те, що справедливість повинна базуватися на засадах, які диктує соціум. З огляду на те, в основі актуальності цього дослідження закладено дослідження принципу справедливості судової влади, виходячи із розгляду загальнотеоретичних аспектів.

Над проблематикою дослідження принципу справедливості судової влади працювали та працюють такі вчені та юристи-практики, як А. Бучик, М. Гетьманцев, Н. Костюк, О. Овсяннікова, Т. Подорожна, В. Сердюк, П. Слободяник, Ю. Тобота та інші. Однак, виходячи із аналізу досліджень вищезазначених науковців, проблематика принципу справедливості судової влади, виходячи із загальнотеоретичних аспектів, є розкритою не до кінця.

Правосуддя виступає головним правозахисним механізмом, через який виконує свою роль у відповідності до законодавчо визначених принципів, які виступають базисом для діяльності органів судової влади.

Одним із принципів, на якому має базуватися правосуддя, є принцип справедливості. Реалізація принципу справедливості відбувається через його нормативне закріплення правом на здійснення справедливого судового розгляду. Право на справедливий судовий розгляд закріплене нормами не тільки національного законодавства, але і на міжнародному рівні [1].

На основі інформації, поданої у [2], під поняттям «справедливість» слід розуміти: а) неупередженість, порядність, чесність відносин між усіма суб'єктами права, при чому такі відносини мають також відповідати як моральним, так і правовим нормам; б) співвідношення між поняттям «правопорушення (поняттям «злочин»)» та поняттям «покарання»; в) рівність правового статусу усіх суб'єктів права.

Акцентуючи увагу на рівності правового статусу усіх суб'єктів права, то треба зауважити, що на здійснення правосуддя мають рівні права як національні суди, так і суди, учасники провадження яких наділені рівними процесуальними правами та обов'язками [2].

Опираючись на зазначене вище, поняття «справедливість» у контексті здійснення правосуддя має трактуватись як неупередженість та об'єктивність врахування інтересів усіх учасників судового процесу та відповідати правовим і моральним вимогам.

Доцільно зауважити, що механізм забезпечення права на справедливий судовий розгляд не може бути реалізований, якщо не є забезпеченими умови для комплексного і всебічного з'ясування усіх обставин стосовно справи або ж стосовно надання сторонам і іншим особам, що беруть участь у судовій справі, права на забезпечення, надання і дослідження доказів, які є необхідними для визначення обставин [1].

Дослідження засвідчують, що справедливість є взаємопов'язана із іншими принципами, на засадах яких базується правосуддя, зокрема із принципом законності, принципом чесності, принципом безсторонності та

принципом неупередженості. Доцільно зауважити, що судді, яких призначається на відповідні посади у судах, мають відповідати критеріям справедливого судді, критеріям справедливого судового рішення, критеріям справедливого правосуддя. Якщо таке не передбачається, то тут слід говорити про відсутність справедливої судової влади [3].

Правосуддя у відповідності до принципу справедливості має формуватися, виходячи із суб'єктивних та об'єктивних обставин. Суб'єктивні обставини визначають поняття «справедливість правосуддя», виходячи із конкретного етапу розвитку держави. Водночас згідно об'єктивних обставин справедливість правосуддя базується на положеннях чинного законодавства, а також на відповідній судовій практиці, яку, до прикладу, формують безпосередньо судді. Разом з тим, слід відзначити, що існування судової практики не є можливим без підтримки від держави, яка насамперед має бути заінтересована у забезпеченні функціонування незалежної судової влади [3].

Принцип справедливості судової влади характеризується об'єктивно-суб'єктивними ознаками. Суб'єкт, тобто суддя, що застосовує норми права для прийняття рішення (ухвалення судового рішення) з однієї сторони керується об'єктивними законодавчими нормами та положеннями, а з іншої – повинен приймати рішення, виходячи із власного погляду та досвіду на вирішення справи [4].

Для забезпечення процесу дотримання принципу справедливості необхідно насамперед забезпечити дотримання суб'єктом, що застосовує норми права, вимоги стосовно відповідності правопорушення нормі юридичної відповідальності, передбаченої за ним. У випадку наявності декількох етапів, які передбачають застосування норм права, то на усіх цих етапах має дотримуватись принцип справедливості [4].

Відповідно до статті 2 «Завдання суду» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5] здійснення правосуддя судами на засадах

принципу верховенства права повинно забезпечувати кожному право на проведення справедливого суду, а також право на повагу до інших прав та свобод, що гарантовані Конституцією України, іншими законами України та міжнародними договорами, при чому на їх обов'язковість має бути згода Верховної Ради України.

Статтею 7 «Право на справедливий суд» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5] зазначено гарантоване право кожного на захист його прав, а також свобод і інтересів у законодавством визначені терміни справедливим, незалежним та безстороннім судом, що утворений відповідно до закону.

Що стосується розгляду судових справ та ухвалення судових рішень, то відповідно до статті 56 «Права та обов'язки судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5], суддя зобов'язується справедливо, своєчасно і безсторонньо розглядати та вирішувати судові справи у відповідності до вимог закону та із дотриманням правил і засад судочинства.

Так, під час складення присяги суддя присягає Українському народові на те, що він, будучи на посаді судді, справедливо, безсторонньо, незалежно, неупереджено, об'єктивно і кваліфіковано здійснюватиме правосуддя, керуючись іменем України та принципами верховенства права, і, підкоряючись тільки закону, сумлінно та чесно виконувати покладені на нього повноваження і обов'язки, додержуватись етичних принципів та правил поведінки судді, не здійснювати дій, які порочать звання судді чи підривають авторитетність системи правосуддя (згідно статті 57 «Присяга судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5]).

У контексті реалізації права на справедливий суд кожен має право на професійну правничу допомогу. Існують випадки, за яких професійна правнича допомога у контексті реалізації права на справедливий суд

надається безкоштовно (відповідно до статті 10 «Професійна правнича допомога при реалізації права на справедливий суд» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [5]).

Згідно статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6] кожен має особисте право на публічний і справедливий розгляд його судової справи у період прийнятних термінів безстороннім та незалежним судом, установленим законом. Суд має вирішувати спори стосовно прав і обов'язків кожного, що носять цивільний характер, чи визначають обґрунтованість висунутого проти кожного кримінального обвинувачення. Проголошення судового рішення має відбуватись публічно, однак преса та публіка можуть бути і не допущені до зали засідань в період судового розгляду чи в окремих його частинах у відповідності до інтересів моралі, національної безпеки або громадського порядку у демократичному суспільстві, до прикладу якщо таке вимагають: 1) захист інтересів неповнолітніх; 2) захист приватного життя; 3) чи у випадку, коли публічність розгляду судових справ може зашкодити безпосереднім інтересам здійснення правосуддя.

Судова практика засвідчує, що в основі змісту права на справедливий суд лежать такі основні засади, як [7]: а) право на доступ до розгляду судом справи (кожен має мати реальне право на доступ до судових інстанцій, а також на участь у розгляді судових справ, при чому на доступній та зрозумілій мові); б) дотримання принципу рівності процесуальних можливостей усіх на справедливий розгляд справи, при чому за відсутності привілеїв та за рахунок дотримання справедливого балансу; в) неупередженість та незалежність суду як з об'єктивної, так і з суб'єктивної сторін, функціонування якого має відбуватись на законних підставах; г) прийнятні терміни розгляду судових справ, зокрема відкритість судового процесу як для його учасників, так і для громадськості; д) дотримання принципу невинуватості, тобто особі, що є

підозрювана у вчиненні правопорушення, припускається невинуватість до того часу, поки її вину не буде доведено у порядку, визначеному законодавством, та на основі вироку, винесеного судом, який набрав законної сили; е) забезпечення процедурних гарантій усім учасникам правовідносин щодо недопустимості або обмеженості судового контролю стосовно певних видів справ чи стосовно певних сфер.

Варто зауважити, що система гарантій, якими передбачено захист прав та свобод громадян, повинна базуватися на основоположному для правової і соціальної держави принципі справедливості. Утвердження принципу справедливості у діяльності органів законодавчої влади має забезпечувати судова влада, зокрема Конституційний Суд України та уся система судів загальної юрисдикції (зокрема Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, апеляційні суди та місцеві суди) [8].

Особливості закріплення принципу справедливості на законодавчому рівні є тісно взаємопов'язаними із еталонами справедливості, що визначені соціумом [4].

За дослідженнями, представленими у [7], справедливою судова влада є тоді, коли нею застосовуються закон, що є визнаний суспільством, та встановлений як істина, на підставі якого відбувається фактичний розгляд справ та ухвалюються рішення у відповідності до вимог, визначених у цьому законі, та установлених у ході розгляду судових справ.

Для забезпечення дотримання принципу справедливості судової влади, слід мінімізувати ймовірність здійснення суддями помилок у ході здійснення правосуддя через реалізацію спеціально розроблених механізмів досягнення єдності судової практики [7].

Дослідження дозволяють відзначити, що одним із елементів справедливості судової влади виступає безсторонність суду. Справедливий розгляд судової справи характеризується вільним доступом до суду, розумними термінами розгляду судових справ, незалежність та

безсторонністю. Безсторонність суду виступає гарантією забезпечення неупередженого та водночас об'єктивного ставлення відповідного судді до розгляду відповідної судової справи та ухвалення за нею відповідного судового рішення. Якщо у ході розгляду судової справи та ухвалення за нею судового рішення судді не дотримуються принципу безсторонності, то можна стверджувати про те, що право на справедливий судовий розгляд не реалізується [9].

З огляду на зазначене вище, та, акцентуючи увагу на інформації, наведеній у [2], основними критеріями, які характеризують справедливий судовий розгляд з позиції Європейського суду з прав людини, виступають: 1) критерії, якими забезпечується ефективне користування правом і його реалізацією на доступ до правосуддя та виконання прийнятих судом рішень; 2) критерії відповідності діяльності органів судової влади визначеним у законодавстві вимогам; 3) критерії права на справедливий судовий розгляд, у відповідності до яких забезпечується реальна участь осіб чи їх представників у розгляді судових справ та ухваленні за ними судових рішень; 4) спеціальні критерії справедливого судового розгляду, за якими передбачаються додаткові гарантії на забезпечення дотримання вимог для здійснення справедливого правосуддя, при чому повинні враховуватись особливості кримінального процесу.

Таким чином, за результатами проведеного аналізу джерел [1–9], встановлено, що справедливість судової влади повинна характеризуватись неупередженістю і об'єктивністю здійснення органами судової влади, у тому числі судьями, правосуддя, враховуючи при цьому рівність усіх учасників судового процесу, та опираючись на законодавством визначені вимоги. З'ясовано, що правові засади принципу справедливості судової влади регламентуються нормами Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Література

1. Гетьманцев М. Принцип справедливості як основна ознака здійснення правосуддя. Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конференції (м. Чернівці, 23 жовтня 2020 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 78–79. URL: https://law.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/11/Pravovi_Vykl_Mat_Conf_Vuopr.pdf (дата звертання: 01.06.2021).
2. Тобота Ю. А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав людини // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм. 2013. № 1086, Вип. 2. С. 65–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhMv_2013_1086_2_13 (дата звертання: 01.06.2021).
3. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Справедливе правосуддя як мета діяльності органів судової влади // Часопис Київського університету права. 2018. № 4. С. 23–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_4_6 (дата звертання: 01.06.2021).
4. Костюк Н. Принцип справедливості в правозастосуванні. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2016. № 6. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_6_3 (дата звертання: 01.06.2021).
5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII (із змінами і доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звертання: 01.06.2021).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року: Ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97/-ВР (із змінами та доповненнями). URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звертання: 01.06.2021 р.).

7. Бучик А. Стандарти справедливого суду в розрізі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод // Віче. 2015. № 22. С. 2–5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_22_2 (дата звертання: 01.06.2021 р.).
8. Слободяник П. Л. Принцип справедливості в контексті судового захисту прав людини // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 1(15). С. 242–253.
9. Овсяннікова О. О. Безсторонність суду як елемент справедливості судової влади // Знання європейського права. 2020. № 2. С. 90–96. doi: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i2.81>